

ЛЕКСИКО-СЛОВОТВІРНІ ТИПИ ІМЕННИКІВ ІЗ СУФІКСОМ -ИЩЕ В ДАВНІЙ РУСЬКОУКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Білоусенко П. І., Меркулова О. В. Лексико-словотвірні типи іменників із суфіксом **-ище** в давній руськоукраїнській мові

У статті розглянуто походження суфікса **-ище (-išče)** та його похідних **-ovišče/-evišče**, **-лице**, **-нище**; з'ясовано особливості їхнього функціонування у праслов'янській та давній руськоукраїнській мові; доведено, що висока продуктивність цього форманта створила підґрунтя для зростання його активності в наступні періоди розвитку мови.

Ключові слова: іменник, суфікс, лексико-словотвірний тип, праслов'янська мова, давня руськоукраїнська мова.

Белоусенко П. И., Меркулова О. В. Лексико-словообразовательные типы имен существительных с суффиксом **-ище** в древнем русскоукраинском языке

В статье рассмотрено происхождение суффикса **-ище (-išče)** и его производных **-ovišče/-evišče**, **-лице**, **-нище**; охарактеризованы особенности их функционирования в праславянском и древнем русскоукраинском языке; доказано, что высокая продуктивность этого форманта создала основу для возрастания его активности в последующие периоды развития языка.

Ключевые слова: имя существительное, суффикс, лексико-словообразовательный тип, праславянский язык, древний русскоукраинский язык.

Bilousenko P. I., Merkulova O.V. Lexical-derivational types of nouns with the suffix **-ище** in the ancient Russian-Ukrainian language.

The article deals with the origin of the suffix **-ище (-išče)** and its derivatives **-ovišče/-evišče**, **-лице**, **-нище**, characterizes the peculiarities of their functioning in the Common Slavonic language and ancient Russian-Ukrainian language; it has been proved that the high productivity of this suffix laid down the basis for its increased activity in subsequent periods of language development.

Key words: noun, suffix, lexical-derivational type, Common Slavonic language, ancient Russian-Ukrainian language.

Суфікс **-išče** належить до числа праслов'янських інновацій [7, с. 59], був досить поширений на теренах усієї Славії [12, с. 226; 10, с. 135], репрезентований у літературних мовах і діалектах. Ряд мовознавців (А. Мейе, А. Брюкнер, Я. Отребський, О. Франк та ін.) [див. огляд думок : 6, с. 55] вважає, що східнослов'янський суфікс **-išče** та південнослов'янський **-ište** є результатом об'єднання **-isko** з суфіксом **-jo**. У західних слов'ян **-isko** зберіг первинну форму. В. Ташицький, І. Лось, Г. Улашин, Ф. Оберпфальцер та інші дотримувалися думки, що **-išče** походить від давнього ад'єктивного суфікса **-istь**, ускладненого **-jo**, а суфікс **-isko** – результат контамінації **-išče** і **-ьsko**. У наступних спеціальних дослідженнях [див. 10; 6] лінгвісти загалом поділяють цей погляд на генезу суфікса **-ище**. Однак Ф.Славський не вважає питання походження згаданого афікса остаточно з'ясованим і висловлює думку, що цей формант походить із праслов'янського прикметникового суфікса **-ьскь** (і.е. **-iško**, розширеного суфіксом **-jo**, а початкове **-i-** в **-isko** (субстантивована форма n. singularia прикметника на **-ьскь**) та в **-išče** виникло з основ дієслів на **-i-**: тип **lovi-sko*; **lovi-šče* від **loviti* [11, т.1, с. 96–97].

Обстежений матеріал праслов'янської доби підтверджує думку Ф. Славського [див. 11, т.1, с. 95-96] про те, що основною функцією суфікса **-išče** в цей період було творення *локативних* найменувань від субстантивних чи дієслівних (дуже часто непохідних) основ, однак трапляються й деривати з подвійною мотивацією.

Значну кількість іменників складають девербативи на позначення місця, яке *виникло в результаті дій людини чи природних сил*: ***garišče** (ЭССЯ VI 101) “місце в лісі, випалене пожежею, згарище” (**garati*); ***gojišče** (195) “місце для відгодовування домашньої худоби” (**gojiti* “відгодовувати”); ***grebišče** (VII 109) “могила, кладовище” (**grebti*); ***jьgrišče** (VIII 211–212) “арена, амфітеатр; гра, розвага, видовище; вечірка” (**jьgrati*); ***katišče** (IX 163) “місце на березі річки або в лісі, де взимку звозять заготовані для сплаву колоди і звідки навесні скочують їх у річку або звозять у поселення” (**katjati, *katiti*); ***kladišče** (177) “місце поховання, кладовище; склад” (**klasti, *kladō*); ***leč(idl)išče** (XIV 175) “місце для лікування” від **lečidlo* “ліки”; ***lětišče** (XV 7) “місце, де проводять літо” (**lětiti* “проводити літо”); ***lomišče** (XVI 16) “поламаний бурєю ліс” (**lomiti* “гнути, ламати”); ***lovišče** (108) “місце для полювання або рибальства; пастка” (**lovь* “полювання, лови; здобич”, **loviti*); ***myčišče** (XXI 24) “ставок”, пор. **myčiti(se)* “обробляти льон гребенем” (Там само) або **mykati(se)* “чесати льон, вовну” (Там само, 35–36), така назва ставка, вочевидь зумовлена тим, що саме біля води вичісували й готували льон до миття; ***nokt'išče** (XXV 175) “місце для ночівлі” від **nokt'iti* “ночувати” (Там само); ***orišče** (XXXII 162) “поле під пашею; занедбана паша” (**orti* “орати”). Пор. ***bělīšče** “місце, де відбілюють полотно” і “відбілювання полотна” від **běliti* [11 т.1, с. 96].

Сему дії мають і ті локативні найменування, твірними до яких виступали віддієслівні іменники: ***gatišče** (ЭССЯ VI 105) “заплава; настил із тонких колод та жердин на заболочених ділянках дороги” (**gatiti*, пор. **gatь* “заплава”); ***grobišče** (132) “кладовище, могила, місце поховання” (**grobь*); ***kōpadlišče** (XII 57) “місце для купання” (**kōpadlo* “місце для купання”); ***kōpelišče** (62) “місце для купання” (**kōpelь* “купання, місце для купання”); ***ležadlišče** (XIV 157) “місце, де лежать; ложе” (автори ЭССЯ виводять це слово від **ležadlo*, при цьому, однак, зазначають, що в мотивованому слові проглядається більш давній ступінь розвитку семантики твірної основи, ніж це відображено в зафіксованих продовженнях **ležadlo* – див. Там само); ***ležьbišče** (168) “барліг” (**ležьba* “барліг”); ***ložišče** (XVI 126) “постіль; місце для зберігання коштовностей; комора” (**lože* “постіль; лігво, нора”); ***orzbojišče** (XXXII 249) “табір розбійників; місце розбою” (**orzbojь* “розбій”) та ін.

Ряд відіменникових похідних утворено за *характерними ознаками водних і земних поверхонь*: ***bagnišče** (ЭССЯ I 125) “болотиста місцевість” від основи **bagn-*, **bagno*; ***barišče** (160) “велика калюжа, болотиста

місцевість” (*bara “стояча вода”); *dolišče (V 62) “озеро; лука в низині” (*dolъ “низ”); *ezerišče (VI 33) “озеро, болото, висохле озеро”; *glinišče (127) “глиняна яма; місце, яма, звідки беруть глину”; *gnězdišče (171) “місце, яке придатне для облаштування гнізда”; *morvišče (XIX 243) “мурашник” (*morvъ “мураха” – Там само, 244); *oradlišče (XXXII 101) “поле, яке можна орати” (*oradlo “рало, плуг”); *orzlivišče (XXXIII 255) “низовина, залита водою; розлив річки, джерела” від *orzlivъ / *orzliva “місце, де розливається річка” тощо. Пор. також топонім із непрозорою мотивацією *lojišče (XV 258) (*lojъ “сало, жир”).

Серед назв такого плану трапляються поодинокі деад’єктиви – *orvnišče (ЭССЯ XXXII 222) “рівнина” від *orvнь “рівний”.

Низка десубстантивів іменує місцини за назвами рослин, які на ньому знаходяться, а саме: *ablonišče, *abolnišče (ЭССЯ I 42) “яблуневий сад”; *agodišče (60) “місце, де ростуть ягоди” (*agoda “плід”); *asenišče (78) “ясеневий ліс” (*asenъ, *asень); *avorišče (96) “місце, де ростуть явори”; *bobišče (II 143) “бобове поле”; *ęčmenišče (62) “ячмінне поле” (**ęčmen-*, *ęчту) і т.ін.

Частина похідних має, поряд із локативною, темпоральну сему й позначає місце, де колись знаходилося те, що назване мотивувальним словом. Така семантика нерідко є вторинною, наприклад: *konopišče, *konopjišče (ЭССЯ X 188) “місце, засіяне коноплею; місце, де колись було конопляне поле” (*konopja); *gordišče (VII 34-35) “городище; огорожа, укріплення; місце, де було місто; місце, де було укріплене поселення” (*gordъ); *gumnišče (VII 173) “гумно, місце для гумна або де було гумно; місце біля гумна або під ним”; *dvorišče (V 169) “великий двір; місце, де був двір”; *lozišče (XVI 121) “місце з-під виноградника або під ним” (*loza “виноградна лоза” – XVI 118); *nivišče (XXV 138) “місце, де була паша; занедбана паша”; *mytišče (XXI 79) “місце, де раніше збирали мито з проїжджих”; *obročišče (XXIX 94) “місце жертвоприношення; місце, де стояла церква” (*obrokъ “данина” – Там само, 98-99, назва зумовлена, очевидно, тим, що в церкві приносилися жертви божествам); *ognišče (XXXII 25) “вогнище; місце, де раніше горіло вогнище” та ін.

Інші похідні: *dьbnišče (ЭССЯ V 174) “дно, настил та обшивка; незакінчена кладка снопів” (*dьbno); *krajišče (XII 88) “віддалена окраїна; край; край посудини”; *kupišče (XIII 109) “купа сміття; місце поховання, могильний насип” (*kupa “купа, грудя”).

У давній руськоукраїнській мові диференціація твірних основ іменників з **-ище** на віддієслівні та десубстантивні залишилася. Дослідники стверджують, що дієслівна словотвірна модель була помітно продуктивнішою [6, с. 56–57], і творилися такі деривати, очевидно, від кореневих імен [3, с. 92]. Однак у багатьох випадках без спеціальних етимологічних досліджень неможливо визначити частиномовну належність їх первинної твірної основи [6, с. 62]. Наведені фактори

спричинюють певну умовність у розподілі іменників зі згаданим суфіксом на групи за твірними основами, адже в ряді випадків такі іменники в XI–XIII ст. мають подвійну мотиваційну співвіднесеність. Як і в попередній період, при всій багатозначності суфікса в давній руськоукраїнській мові він найбільш чітко представлений у похідних із просторовим значенням [2, с. 5; 4, с. 28; 6, с. 56; 9, с. 50].

В обстежених текстах XI–XIII століть частина іменників успадкована з попередньої доби: *игрище дѣтемъ ... бы(с)* (XI/XIII–XIV ХА 117); *ложище* (1113 СлРЯ VIII 274); *доньнѣ наречють Ду(на)ици городище Києвецъ* (1118/1425 ПВЛ 10); *схожахусѧ на игрищ(а). на пласань* (10) “свято з іграми”; *дворище то проклятое* (1130-1156 ХД 14); *ловище* (1136 Ср II 38); *пожни и ловища* (1192 ВГ 36); *гробище* (XIII СДЯ II 390) “похоронна печера, гробниця” від *гробъ* “те саме”; *мочище* (1253/XVI СлРЯ IX 283) “місце з водою; місце, де мочать льон, коноплю”; *ишедь...за трі и створи ...огнища и съсоуды премногы* (XI/XIII–XIV ХА 141).

Трапляються й відіменникові та віддієслівні новотвори: *сметьище* (XI СлРЯ XXV 183) “смітник”; *перевѣсище бѣ внѣ града* (1118/1425 ПВЛ 55) “місце, де влаштовані сіті – *перевеси* для лову птахів”; *покоище* (1076 СДЯ VII 41) “місце перебування, мешкання”; *и плаша на позорищи(х)* (XI/XIII–XIV ХА 10); *поприще* (1057 СлРЯ XVII 99) “міра довжини, що відповідає гр.. *стадія*” пов’язано з *переть*, *пру* “йти” [Ф III 327], утім, модель не зовсім ясна, адже в цей період дієслова *попърати* з базовим значенням не фіксується (див. Ср II 1203), і, можливо, тут конфіксальний дериват [1, с. 117]; *видяше ... жертвище* (XI/XVI ИФ 180) “місце приношення жертв; язичницький храм”; *бываюшу второму прибѣжищю людѣмъ* (XI/XVI ИФ 178); *Прмѣдрость на исходищихъ* (ін. сп. *исходищехъ*) (1118/1425 ПВЛ 62); *полчище* (1136/1377 СлРЯ XVI 281) “місце битви” (*полкъ* “похід, битва” – див. докладніше: Там само 220), пор. пізніше значення цього слова – “велика кількість кого-, чого-небудь” (XII СлРЯ XVI 281); *поклонище* (1284 СДЯ VII 34) “місце поклоніння”; *братіи на опочивищи суци* (XIII/XV КП 37) від *опочивати* з втратою голосного суфікса *-ва-*; *кладяжище* (XIII/1477 СлРЯ VII 150) “місце, де був колодязь” та ін.

У праслов’янську добу починає формуватися група назв *приміщень*, їхніх частин, деталей інтер’єру, а саме: **kroviščę* (ЭССЯ XIII 20) “сховище, казна, комора” (**krovъ* “сховок, потаємне місце”. – Там само); **laziščę* (XIV 64) “хід, вхід з підпілля” (**laziti* “лазити; повзати, повзти”); **okъniščę* (XXXII 44) “простір навколо вікна, віконна рама” (**okъno*). Джерела XI–XIII століть, поряд із успадкованим *кровище* (XII–XIII СлРЯ VIII 62) “сховище, скарбниця” від *кровъ* “потаємне місце”, фіксують нові похідні, що називали в основному споруди релігійного призначення, а саме: *коумирищю исполньшюсѧ* (XI/XIII–XIV ХА 182) “язичницький храм “від

коумирь “ідол”; *капища идольскага* (333) “віттар, жертovníк”, це ст-сл. запозичення пов’язують з ст-сл. *капъ* “видиво, образ” (ЕСУМ II 372); *въ стражищи ... престависѧ* (XI/XIII-XIV ХА 372) “сторожа”; *врань на нырищи* (XII/XVI ДЗ 6) “руїна”, *ныра, нырь* “башня”; *молитвище* (XIII СлРЯ IX 245) “місце для моління, молільня, храм”.

З-поміж праслов’янських реконструкцій натрапляємо на нечисленні *соматичні* назви, у більшості з них **-іще** виконував, очевидно, пейоративну функцію: **golvišče* (ЭССЯ VII 9-10) “голова; узголів’я”; **l̥bišče* (XVI 224) “великий лоб; велика некрасива голова”; *nosišče* (XXV 205) “великий ніс”; **očišče* (XXXII 14) “очна впадина”. Давньокиївські пам’ятки засвідчують новотвір, у якому згаданий суфікс також служив для творення пейоратива: *изволи лѣвою рукою срамища държати* (XI/XIII-XIV ХА 248) “статевий орган” від *срамъ* “те саме” тощо.

Назви *п р е д м е т і в* становили невелику групу. До праслов’янського періоду відносять виникнення десубстантивів зі значенням “руків’я якогось знаряддя” [7, с. 43; 11, т. 1, с. 96], наприклад: **grabišče* (ЭССЯ VII 97) “граблі; руків’я граблів” (*grabja, *grabji*), **lopatišče* (XVI 18) “руків’я лопати”; *ortišče* (XXXII 212) “спис; руків’я списа”, пор. **ortъ* “війна”, однак С.Преображенський припускає, що твірне могло означати й знаряддя боротьби – див. Преобр II 185); *toporišče* від *toporъ*, **kosišče* від **kosa* [7, с. 43; 11, т.1, с. 96] та ін. Джерела, у яких відображено лексику XI–XIII століть, засвідчують кілька нових слів, а саме: *копъище (копище)* (XI/XIII–XIV СлРЯ VII 301) “древко списа”; *оскѣпъище* (к. XIII/1425 ЛГВ 757) “древко списа”, пор. *оскѣпъ* “спис”.

У праслов’янській мові **-іще**, приєднуючись до непохідних основ, міг виконувати модифікаційну функцію, беручи участь у творенні дериватів зі значенням *подібності*: **l̥očišče* (ЭССЯ XVI 132) “лукоподібний предмет” (**l̥okъ* “вид зрої”); **ojišče* (XXXII 37) “передня частина плуга” від **oje* “дишло” (XXXII 35). Розглянуті пам’ятки XI–XIII століть документують небагато новотворів, а саме: *вретъище* (XII СДЯ I 498) “грубий одяг” від прасл. *ver-* “засовувати, ховати” [ЕСУМ I 433], це старослов’янське запозичення у давньоруській мові наведену мотивацію втратило; *сви собѣ оужъище* (XI/XIII-XIV ХА 666) “вірьовка” від *оужъ, оуже* “те саме”; *Христось ... въ рубища повить* (1130-1156 ХД 31) “грубий одяг” від *рубъ* “те саме”.

Дослідники підкреслювали, що продуктивність суфікса **-ище** в давній руськоукраїнській мові була настільки велика, що його могли за зовнішньою аналогією приєднувати до непохідних іменників, котрі вже мали відповідну семантику [6, с. 60]. Гадаємо, на ці процеси значною мірою вплинула висока частотність вживання слів на **-ище** в різних контекстах. Наприклад: *земныѧ селыща твоѧ* (XI/XIII-XIV ХА 89); *собраша соудище* (385); *оустроилъ еси и конемъ покоище* (510).

Назви *м а т е р і а л і в* та *р е ч о в и н* на *-išče* функціонували в мові давніх слов'ян, наприклад: **gnojīšče* (ЭССЯ VI 178) “гній, купа гною; *перен.* мерзенність” (**gnojь*); **kališče* (IX 122) “багно”; **kamenīšče* (131-132) “великий камінь; кам'янисте місце; скеля; купа каміння”; **krvtīšče* (XIII 55) “кротова грудка біля нори”; **kurišče* (123) “вогнище; головешка, димом від якої обкурюють бджіл” (**kuriti* “розпалювати вогонь; димитися”); **lenišče* (XIV 201) “шкіра, яку скидає гадюка” (**lena* / **leno* “шкіра, яку скидає гадюка під час линьки”); **lenovišče* (XV 111) “шкіра, яка відпадає під час линьки” (**lin'ati* “линяти”) та ін. У пам'ятках XI-XIII століть засвідчене давнє утворення *гноище* (1076 СДЯ II 336) “купа гною; місце для скидання нечистот”.

Серед *а б с т р а к т н и х* найменувань праслов'янської доби *темпоральну* семантику мають давні похідні **dъnišče* (ЭССЯ V 212) “день шляху; одноденний відпочинок” (*dънь*) та **godīšče* (VI 188) “роковини, поминки за рік по смерті людини; рік” (*godь*). Десубстантив *днище* документується й давньокиївськими джерелами: *и ходивше за днїище* (506) “відстань, яку проходять за день”.

Найменування *процесів* трапляються в праслов'янській мові, наприклад: **mytišče* (ЭССЯ XXI 79) “пронос” (**myть* “пронос”); **mytišče* (Там само) “вирубка” від **mytiti* “очищати територію під пашу” (80), пор. також **myto* “вирублена ділянка лісу”.

Прозору дієслівну мотивацію має давньоруський абстракт *соудище*: *се ѿ(т) влаги на соудищи ... въпросимъ о семь* (XI/XIII-XIV ХА 307) “судовий розгляд”. Девербативом є абстрактний іменник *пръзвищ(є)* (XII СНСК 323) “назва, найменування; ім'я, прізвисько”.

Деякі з розглянутих відіменникових структур і на праслов'янському, і на давньоруському ґрунті, нам здається, мотивувалися й дієсловами: *ложити* > *ложе* > *ложище* і *ложити* > *ложище*. При цьому суфікси *-ище* та *-Ø* конкурували, що спричинило їх стилістичне розмежування, сприяло набуттю конотативного значення суфіксом *-ище*.

Серед праслов'янських дериватів маємо нечисленні аугментативні назви *рослин*: **bermišče* (I 197) “тягар” (**berm-*, **bermę*, **berma*); **dъbišče* (V 92) “збільш. до **dъbь*” **lъčišče* (XVI 132) “велика лука” (**lъka* “лука, галявина”); **dervišče* “погане дерево, погана деревина; труна” (IV 211). До пейоративів, можливо, належали десубстантиви **legovišče* (XIV 99) “місце для лежання, ночівлі, лігво диких звірів” (пор. **lēgvo* “лігво”); **logovišče* (XV 247) “лігво” тощо. До кінця XIII століття обстежені давні руськоукраїнські тексти іменників такого плану не документують.

Функція творення *n.personalia* для форманта *-ище* не була властивою ні в праслов'янську, ні в давньокиївську добу. Етимологи реконструюють поодинокі пейоративи **dētišče* (ЭССЯ V 15) “велика й неприємна дитина; дитя; всиновлена дитина” та **l'udišče* (XV 193) “дуже погана людина”,

пор. **l'udъ / *l'udь* “народ”. У джерелах XI-XIII століть знаходимо лише відомий із попередніх століть дериват *дѣтвище* (1280 СДЯ III 166).

Не виключено й те, що в деяких похідних **-ище** міг бути надлишковим *съборища жидовська* (XI/XIII-XIV ХА 16); *внегда аще сѣдеть на сонмищи съ старци* (1118/1425 ПВЛ 81) “збір” від *сънъмь* “те саме”.

Суфікс **-іще** уже в праслов'янській мові дав похідний **-ovišče(-evišče)**. Його походження пов'язують із девербальною лінією, адже він перш за все виокремлювався в похідних, утворених від дієслів на **-ova-**, які могли мотиваційно співвідноситися не лише з дієсловами, а й твірними ранішого ступеня, що спричинило виділення сегментами **-ovišče** [6, с. 70]. У праслов'янській мові формується група **локативів** з цим офрмантом, а саме: **ležišče / *leževišče* (ЭССЯ XIV 166) “лігво (зайця, сарни і т.ін.)” від **ležati*; **-ev-** у **leževišče* може бути елементом твірної основи, проте, імовірно, входить до структури суфікса **-evišče (-ovišče** після м'якого приголосного) (167); **lětovišče* (XV 17) “місце, де проводять літо або куди на літній період виганяють худобу” від **lěto* з додаванням форманта **-ovišče** або від дієслова **lětovati* “проводити літо”) тощо.

У цей же період **-ovišče(-evišče)** послідовно приєднувався до субстантивних основ. Не виключаємо, проте, й ад'єктивної мотивації більшості таких утворень, і тоді слід говорити про формант **-іще**, наприклад: **bobovišče* (ЭССЯ II 144) “бобове поле” від **bobъ* або **bobovъ*; **bobrovišče* (144) “болотисте місце; болотистий ліс” від **bobrъ* (назва місцини, очевидно, зумовлена тим, що на болотах живуть саме бобри) або від **bobrovъ* “бобровий”; **domovišče* (V 70) “рідний дім, житло; місце, на якому стояв будинок; труна” (**domъ, *domovъ*); **gnojevišče* (VI 177) “гнійна яма” (**gnojъ, *gnojevъ* “гнійний”); **gorxovišče* (VII 44) “поле, на якому вирощували квасоллю; горохове поле; поле, з якого прибрали горох” (**gorxъ, *gorxovъ*); **lěsovišče* (XIV 244) “лісовий заповідник” (**lěsъ, *lěsovъ, *lěsovъjъ* “лісовий”); **lōgovišče* (XVI 138) “лугове місце” (**lōgovъ* “луговий”); **lōkovišče* (147) “заросле поле” (**lōkovъ* “луговий”) та ін.

У джерелах XI-XIII століть розгляданий суфікс не був продуктивним, він брав участь у деривуванні небагатьох іменників з абстрактним або локативним значенням, наприклад: *скривають собѣ скровище гнѣва* (XI/XIII-XIV ХА 137); *и створиша вѣче на торговици (?)*; *идеже бѣ становище стою мѣнку Бориса и Глѣба* (к. XII/1425 ЛК 493); *лѣтовище* (1267 Ср II 78) співвідносне з *лѣтовати* і *лѣто*; *зимовище* (1267 979). Зрідка **-овище** виступає семантично як надлишковий елемент, наприклад: *то ксть трудоовище, такоже и моужемъ бывають* (1130–1156/XIII Кир 34) “хвороба” від *трудоу* “те саме”.

Походження вторинного суфікса **-нище** можна пов'язати або ж із похідними від прикметників на **-н(ий)** < **-ьн-**, або ж, що більш вірогідно, із

девербативними іменниками на *-нъ* [6, с. 73]. У давньоруській мові з цим суфіксом фіксуються поодинокі приклади: *то созда ... лимѣнь, рекше пристанище* (XI/XIII-XIV ХА 17). А. Максимова сюди відносить і *тризнище* [6, с. 73], що мало ймовірно. *Тризнище* справді пов'язаний з *тризнъ, тризна*, однак походження цього іменника від дієслова **trizniti* проблематичне, тим більше від *тризновати*, хоча етимологічно тут, напевне, корінь дієслівний [Ф IV 102]. Скоріше всього тут дієслово відіменникового походження.

Із девербальною лінією, очевидно, слід пов'язати й походження варіантного суфікса *-лице*. Так, І. Дулевичова пов'язує іменники типу *хранилице, судилище* з *participium praeteriti* на *-л-*, беручи до уваги, що дериваційну основу тут націлювали в часі. Мотиваційні зв'язки з іменниками типу *хранило* дослідниця вважає додатковими [10, с. 136]. Російські етимологи, навпаки, вважають іменникову мотивацію основною [3, с. 104; 6, с. 67], а відсутність імен на *-ло* свідчить про вживання *-лице* як єдиного неподільного суфікса [3, с. 104]. Нам видається також сильною позиція тих учених, котрі вважають *-л-* асемантичною прокладкою [8, с. 293; 5, с. 304], звуковий характер якої так чи інакше пов'язаний з іменниками на *-л-* [8, с. 293]. Безперечним є й те, що *-ище* поєднується з дієслівними основами на приголосний, а *-лице* – тільки на голосний [3, с. 105; 6, с. 67], пор. *игрище – игралице, усадище – сѣдалище*. Звертає на себе увагу те, що серед іменників на *-лице* більше назв вмістилищ у широкому розумінні цього слова. Наприклад: *на того сѣдалищи. ни икомоу ни иномоу комоу иже въ манастири. сѣсти подобает по ѡдении* (60-і XI УС 117); *оу своихъ жилищъ лежаще* (XI/XIII-XIV ХА 367); *въмѣстилище* (2256–1163 СДЯ II 171); *сватилице* (XII СР III 290) “храм”; *виталище* (1284 СДЯ I 437) “місце для проживання, житло; постійний двір” від *витати* “жити, перебувати”; *вълагалище* (XIII СДЯ II 157) “сумка” та ін. Кілька іменників мають значення місця дії, території як адміністративної одиниці або відстані: *Доброе обиталище* (1106-1108/XV ХД 56) “епархія, що знаходиться у віданні єпископа”; *и ста Володимерь ѡб онъ польъ города в лимени дали гр(а)да ст[р]ѣлице єдино* (1118/1425 ПВЛ 109) “відстань, на яку сягає постріл з лука”; *въздържалище* (1284 СДЯ II 49) “скит монахів-відлюдників”; пор.: *мучилище* (XII СлРЯ IX 320) “місце, де мучать”; *послушалище* (1284 СДЯ VII 250) “місце для слухання, засідань, зборів” (*послушаник* “слухання” – 1076 VII 250); *крестилице* (XIII/XV СлРЯ VIII 42) “місце в церкві, де хрестять”.

Обстежений матеріал дає підстави стверджувати, що основна функція форманта *-ище* (<*-iŝče*) та його похідного *-овище* (< *-oviŝče/-eviŝče*) – продукування *n.loci* – була сформована ще в праслов'янську добу, коли ці суфікси приєднувалися до іменних та дієслівних основ і брали участь у творенні локативних найменувань (назв відкритого простору, споруд, соматичних найменувань тощо). Модифікати з цими афіксами

могли мати аугментативне та пейоративне значення. Решта лексико-словотвірних типів зі згаданими формантами (найменування предметів, n.abstracta та ін.) перебувала на етапі становлення. Вторинні структури -**нище** та -**лице** служили для творення невеликої кількості слів на позначення місця. Висока продуктивність суфікса -**ище** створила підґрунтя для зростання його активності в наступні періоди розвитку мови й до утвердження його в ролі одного з найпродуктивніших формантів суфіксальної підсистеми українського іменника середнього роду.

Умовні скорочення використаних джерел

ВГ	Вкладная Варлама Хутынского монастырю после 1192 г. // Обнорский С. И., Бархударов И. С. Хрестоматия по истории русского языка. – [2-е изд-е.]. – Ч.1. – М., 1952. – С.36.
ДЗ	Слово Даниила Заточника по редакциям XII и XIII вв. и их переделкам : [Текст] / Подгот. к печати Н.Н. Зарубин. – Л. : Изд-во АН СССР, 1932. – XVI, 166 с., XIII ил.
ЕСУМ	Етимологічний словник української мови / За ред. Л.С. Мельничука : у 7-и т. –Т. 1-5. – К. : Наукова думка, 1982–2006.
ИФ	Мещерский Н.А. История иудейской войны Иосифа Флавия в древнерусском переводе [Текст]. – М.-Л. : Изд-во Академии наук СССР, 1958. – 578 с.
КП	Абрамович Д. І. Києво-Печерський патерик. Репринтне видання [Текст]. – К. : Час, 1991. – 280 с.
ЛГВ	Галицько-Волинський літопис : [Текст] // Полное собрание русских летописей. Ипатьевская летопись. – М.: Изд-во восточной литературы, 1962. – Т. II. – С.715–938.
ЛК	Київський літопис : [Текст] // Полное собрание русских летописей. Т.2 : Ипатьевская летопись. – М. : Изд-во восточной литературы, 1962.– С. 284–708.
ПВЛ	Повість временних літ за Лаврентіївським списком : [Текст] // Полное собрание русских летописей. Т.1: Лаврентьевская и Суздальская летописи по академическому списку. – М. : Изд-во восточной литературы, 1962.
Преобр	Преображенский А.Г. Этимологический словарь русского языка. – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1959. – Т. 1–2.
СДЯ	Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.) / Гл. ред. Р. И. Аванесов. – М. : Русский язык, 1988–2008. – Т. 1–7.
СлРЯ	Словарь русского языка XI–XVII вв. – М.: Наука, 1975–2008. – Вып. 1–28.
СНСК	Высоцкий С. А. Средневековые надписи Софии Киевской. – К., 1976. – 455 с.
Ср	Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка. – СПб, 1843–1912. – Т.1–3.
Ф	Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4-х т.; [пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева]. – [4-е изд., стер.]. – М. : ООО “Издательство АСТ”, 2003.
ХА	Истринь В. М. Книги временныѣ и образныѣ Георгія Мниха. Хроника Георгія Амартола въ древнемъ славяно-русскомъ переводѣ. Текстъ, изслѣдование и словарь. – Петроградъ, 1920. – Т.1. Текстъ.
ХД	Житие и хождение Даниила Русьскыя земли игумена : [Текст] // Памятники литературы Древней Руси. XII век / Вступит. статья Д.С. Лихачева ; Сост. и общая редакция А. А. Дмитриева и Д.С. Лихачева. – М.: Худ. лит., 1980. – С. 24–115.
ЭССЯ	Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / Под ред. О.Н. Трубачева. Вып.1-33. – М. : Наука, 1974–2007.

Література

1. Білоусенко П. І. Нариси з історичного словотворення (іменникові конфікси) : [монографія] / П. І. Білоусенко, І. О. Іншакова, К. А. Качайло, О. В. Меркулова, Л. М. Стовбур. – Запоріжжя–Кривий Ріг : ТОВ «ЛПКС», 2010. – 480 с.
2. Бутович З. И. Словообразование имен существительных в новгородских грамотах XII–XV вв. / З. И. Бутович. – Киев, 1954. – 13 с.
3. Варбот Ж. Ж. Древнерусское именное словообразование. Ретроспективная формальная характеристика / Ж. Ж. Варбот. – М. : Наука, 1969. – 230 с.
4. Вдовина А.С. Связь значений действия и места в образованиях на -**ище**, соотнесенных с глаголами / А. С. Вдовина // Вопросы теории и истории русского словообразования. Краткое изложение докладов второй межвузовской конференции по словообразованию (март 1972 г.). – С.27–29.
5. Земская Е. А. Современный русский язык. Словообразование / Е. А. Земская. – М. : Просвещение, 1973. – 304 с.

6. Максимова А. Л. Существительные с суффиксами -ич-, -ищ- и их производные в русском языке / А.Л. Максимова. – Л. : Изд-во Ленинградского университета, 1985. – 128 с.
7. Мартынов В. В. Праславянская и балто-славянская деривация имен / В. В. Мартынов. – Минск : Наука і техника, 1973. – 58 с.
8. Мейе А. Общеславянский язык / Мейе Антуан; [пер. с франц., общ.ред. С.Б. Бернштейна]. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1951. – 491 с.
9. Шелихова Н.Т. Семантика отглагольных имен существительных в древнерусском языке / Н.Т. Шелихова // Филологические науки. – 1967 – №2. – С.50–61.
10. Dulewiczowa I. Formant -ište// -isko w języku polskim i rosyjskim // Studia z filologii polskiej i słowian'skiej. №15, 1976. – С.135–141.
11. Sławski F. Zarys słowotwórstwa prasłowian'skiego // Słownik prasłowian'ski. – Wrocław. Warszawa. Krakow. Gdańsk. – Т. 1-3. – 1974–1979.
12. Taszycki W. Przyrostek -isko, -is'će w językach zachodniosłowian'skich // Slavia. Sešit 2. – 1925. – С. 213–227.